

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 9 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Ahmadjonov Ahrorbek Shuhratbek o'g'li

THE JEWS OF CENTRAL ASIA DURING THE RUSSIAN EMPIRE AND SOVIET ERA:
THE LEGAL, SOCIAL, AND CULTURAL LIFE OF THE BUKHARAN JEWS 9-13

Xurramov Xamid Bobokul o'g'li

AMIR TEMUR DAVRIDA TERMIZ VA CHAG'ONIYON QANDAY O'RIN TUTGAN? 14-18

Zikirova Maxprat Soliyevna

HARBIY SOHADA VATANPARVARLIKNI KUCHAYTIRISH TENDENSIYALARI
VA ULARNING MILLIY XUSUSIYATLARI 19-25

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Амбарцумян Анастас Алексеевич

СОСТОЯНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ
ЭНЕРГЕТИКИ УЗБЕКИСТАНА 26-38

Rajabov Alibek Xushnudbekovich

ILMIY-TADQIQOT VA ISHLANMALARNI MINTAQAVIY IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANISH TENDENSIYALARIGA TA'SIRI 39-46

Xaytboyeva Nigora Bakmamatovna

OPPORTUNITIES FOR USING CUSTOMER-ORIENTED MARKETING STRATEGIES
IN TEXTILE ENTERPRISES 47-52

Shixiyev Raxim Muhammedovich

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARINING
RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH
ISTIQBOLLARI 53-60

Pardayeva Ma'rifat Muzaffarovna

SURXONDARYO VILOYATI IQTISODIY RIVOJLANISHINING EKONOMETRIK
VA STATISTIK TAHLILI 61-66

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Navro'zova Gulchehra Nigmatovna

BAHOUDIN NAQSHBAND RUBOIYLARIDA VASL MASALASI 67-70

Yuldasheva Diloram Yuldashevna

O'ZBEKISTONDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING
DOLZARB MASALALARI 71-74

Mamadaliyev Mansurjon Mamajonovich

ZAMONAVIY JAMIYATDA FUTBOL FALSAFASINING AHAMIYATI 75-80

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Ayimbetova Zamira

BADIIY ADABIYOTDA MOTIVLARNI TIZIMLASHTIRISH
VA TASNIFLASHNING NAZARIY ASOSLARI 81-87

<i>Kurbanbaev Djavod Aminbaevich</i> ANTROPOSENTRIZM PARADIGMASINING ASOSIY TUSHUNCHA VA TAMOIYILLARI	88-92
<i>Петросянц Эрнст</i> СЕЛЕБ-СЛОВА: ОККАЗИОНАЛИЗМЫ, РОЖДАЮЩИЕСЯ В МЕДИА	93-99
<i>Gulmuradova Sobira Rustam qizi</i> NAVOIY VA TILIMIZ	100-103
<i>Begmatova Sitora Bekzod qizi</i> ROMANTIZM OQIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ULARNING ASOSIY VAKILLARI	104-107

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Firuz Muxitdinova</i> JAMIYAT BARQARORLIGI VA SHAXSIY BURCH: JAVOBGARLIK MADANIYATI HAQIDA TAHLILY MULOHAZA	108-113
<i>Qayumberdiyeva Dildora Doniyor qizi</i> NIZOLARNI HAL QILISHNING MUQOBIL USULI SIFATIDA MEDIATSIYA INSTITUTINING ROLI	114-123
<i>Narimanov Bekzod Abduvaliyevich</i> IJTIMOIY LOYIHALARNI AMALGA OSHIRISHDA NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI FAOLIGINI YUKSALTIRISHNING INNOVATSION USULLARI	124-135
<i>Umarova Barno Akbutayevna</i> FUQAROLIK SUDLARIDA ATROF-TABIIY MUHITGA NISBATAN YETKAZILGAN ZARARLARNI UNDIRISH BILAN SUD AMALIYOTIDAGI MUAMMOLARNING AYRIM JIHATLARI	136-143
<i>Rasulov Baxtiyor Shavkatovich</i> ATMOSFERA HAVOSINI MUHOFAZA QILISH QONUNCHILIGI IJROSI USTIDAN PROKUROR NAZORATI	144-150
<i>Normatov Ermamat Toyir o'g'li</i> ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA XALQARO HUQUQ VA MILLIY QONUNCHILIK	151-164
<i>Karamanova Benazir</i> YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING QONUN IJODKORLIGIDA ISHTIROKI	165-169
<i>Ametova Nurjamal Kudaybergenovna</i> JINOYATLARNI OLDINI OLIISHDA QO'SHIMCHA JAZOLARNING PREVENTIV XUSUSIYATLARI	170-177
<i>Rajabov Sherzodbek Ravshanbekovich</i> NEUSTOYKA TO'LASH JAVOBGARLIK TURI SIFATIDA	178-181

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Madaminova Gulzoda Madaminovna</i> VOLEYBOL MASHG'ULOTLARI ORQALI MAKTAB O'QUVCHILARINING JISMONIY SIFAT KO'RSATKICHLARINI RIVOJLANTIRISH	182-185
--	---------

Rizayeva Gulnoza Xikmatuloyevna

AKADEMIK LITSEYLARDA "ATOM VA YADRO FIZIKASI BO'LIMI MAVZULARINI"
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O'QITISH METODIKASI. ("ELEMENTAR
ZARRALAR «BOG'I». POZITRONNING KASHF ETILISHI. ANTIZARRALAR. ELEMENTAR
ZARRALARNI XARAKTERLOVCHI KATTALIKLAR. ELEMENTAR ZARRALAR
FIZIKASIDAGI SAQLANISH QONUNLARI. ORALIQ BOZONLAR-KUCHSIZ O'ZARO
TA'SIRNING TASHUVCHILARI" MAVZUSI MISOLIDA) 186-197

Received: 15 August 2025
Accepted: 30 August 2025
Published: 15 September 2025

Article / Original Paper

INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL LEGISLATION IN ENVIRONMENTAL PROTECTION

Normatov Ermamat

PhD Researcher of Tashkent State University of Law

Abstract. This article analyzes international legal norms related to environmental protection and their reflection in the national legal system. Specifically, it compares international agreements such as the UN Sustainable Development Goals, the Paris Climate Agreement, the Ramsar Convention, and the Kyoto Protocol with the legislation of Uzbekistan. Mechanisms for ensuring environmental safety are explored through key national legal acts — the Law "On Nature Protection," the Law "On Environmental Expertise," and other normative documents. The article examines prospects for improving environmental policy through the integration of international experience and national approaches.

Keywords: environment, environmental safety, national legislation, UN conventions, Paris Agreement, sustainable development, legal regulation.

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA XALQARO HUQUQ VA MILLIY QONUNCHILIK

Normatov Ermamat Toyir o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti
tayanch doktoranti

E-mail: normatovermamat@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi xalqaro huquqiy normalar va ularning milliy qonunchilik tizimidagi aks ettirilishi tahlil qilinadi. Xususan, BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari, Parij iqlim kelishuvi, Ramsar va Kioto protokollari kabi xalqaro bitimlar O'zbekiston qonunchiligi bilan qiyosiy o'rganiladi. Milliy darajadagi asosiy qonun hujjatlari — "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun, "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi Qonun va boshqa normativ hujjatlar orqali ekologik xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari yoritiladi. Maqolada xalqaro tajriba va milliy yondashuvlar uyg'unligi orqali ekologik siyosatning takomillashuv istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: atrof-muhit, ekologik xavfsizlik, milliy qonunchilik, BMT konvensiyalari, Parij bitimi, barqaror rivojlanish, huquqiy tartibga solish.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I9Y2025N22>

Kirish. Bugungi globallashuv davrida insoniyat taraqqiyotining barcha sohalari – iqtisodiyotdan tortib siyosatgacha, texnologiyadan madaniyatgacha – atrof-muhit bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Shu bilan birga, tabiatning izchil buzilishi, ekologik muvozanatning buzilishi va iqlim o'zgarishining kuchayishi insoniyat farovonligi va mavjudligi uchun bevosita tahdid solmoqda. Yadro chiqindilari, havoning ifloslanishi, yer resurslarining kamayishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi, suv tanqisligi kabi ekologik inqiroz holatlari nafaqat alohida bir hududni, balki butun sayyorani xavf ostida qoldirmoqda. Shu boisdan bugungi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi global darajadagi dolzarb muammolardan biriga

aylangan. Ekologik xavfsizlikka erishish faqat milliy darajadagi chora-tadbirlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu borada xalqaro huquqiy mexanizmlar, davlatlararo hamkorlik va transchegaraviy yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Chunki atrof-muhitga oid muammolar aksariyat hollarda chegaraviy doirada qolmaydi.[1] Masalan, atmosfera va suv havzalarining ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, o‘rmonlarning kesilishi kabi holatlar biror bir davlat chegarasidan chiqib, mintaqaviy yoki global ko‘lamda salbiy oqibatlariga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi xalqaro huquqning muhim tarmoqlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda.

Ekologik muammolar inson huquqlari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Chunki qulay atrof-muhitda yashash huquqi insonning asosiy va ajralmas huquqlaridan biri hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Afrika Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan ko‘plab deklaratsiyalar va konvensiyalar bu bog‘liqlikni huquqiy jihatdan e‘tirof etgan. Xususan, 1972-yilgi Stokgolm deklaratsiyasida ilk bor “insonning sog‘lom va sifatli hayot kechirishi uchun atrof-muhit muhofazasi zarur”ligi ta’kidlangan.[2] 2022-yilda esa BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyasi orqali toza, sog‘lom va barqaror atrof-muhitga ega bo‘lish inson huquqi sifatida e‘tirof etildi. Demak, atrof-muhitni muhofaza qilish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy jihatdan ham muhim o‘rin tutmoqda.

Material va metodlar. Ushbu maqola doirasida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro-huquqiy normalar va O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tahlil qilish nazarda tutiladi. Xususan, xalqaro ekologik huquqning shakllanish bosqichlari, asosiy konvensiyalar va deklaratsiyalar, ekologik tashkilotlarning o‘rni va roli ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, O‘zbekistonning Konstitutsiyasi va ekologik qonunlari, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi va boshqa tegishli idoralar faoliyati, hamda ularning xalqaro me‘yorlarga muvofiqligi o‘rganiladi. Mazkur tahlil orqali O‘zbekistonning ekologik xavfsizlikni ta‘minlash yo‘lidagi imkoniyatlari va mavjud muammolari aniqlanadi.

Maqolani yozishda quyidagi ilmiy uslublardan foydalaniladi:

- ◆ **Normativ-huquqiy tahlil** — xalqaro va milliy qonunchilik hujjatlari asosida amaldagi me‘yoriy asoslarni o‘rganish.
- ◆ **Taqqoslama-huquqiy tahlil** — O‘zbekiston tajribasini xorijiy davlatlar (masalan, Germaniya, AQSH, Fransiya) bilan solishtirish orqali ijobiy tajribalarni aniqlash.
- ◆ **Empirik yondashuv** — real voqealar, ekologik falokatlar va xalqaro amaliyotdagi holatlarni tahlil qilish.
- ◆ **Tarixiy yondashuv** — xalqaro ekologik huquqning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ko‘rsatish orqali masalaning evolyutsion xususiyatlarini yoritish.

Asosiy qism

I BOB. Atrof-muhitni muhofaza qilishning xalqaro-huquqiy asoslari

1.1. Xalqaro ekologik huquq tushunchasi va shakllanish bosqichlari

Xalqaro ekologik huquq bugungi kunda xalqaro huquqning nisbatan yangiligi, ammo tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoq davlatlar o‘rtasidagi ekologik munosabatlarni, transchegaraviy ifloslanish holatlarini, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish qoidalarini hamda atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha davlatlarning o‘zaro majburiyatlarini huquqiy jihatdan tartibga soladi. Boshqacha aytganda, **xalqaro ekologik huquq** — bu davlatlararo darajada atrof-muhitni muhofaza qilishga oid me‘yor va

prinsiplarning yig'indisidir. Tarixan ekologik huquq xalqaro huquqning mustaqil sohasi sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllana boshladi. Bunga birinchi navbatda sanoat inqilobi natijasida kuchaygan ifloslanish, biologik xilma-xillikning kamayishi va inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolarning transchegaraviy tus olishi sabab bo'ldi.

Ekologiya huquqining shakllanish bosqichlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

Birinchi bosqich (1940–1970-yillar) — bu davrda ekologik muammolar endigina global darajaga chiqa boshlagan edi. Davlatlar asosan ikki tomonlama yoki mintaqaviy kelishuvlar doirasida ekologik muammolarni tartibga solishga urinardi. Bu bosqichda xalqaro huquqda ekologik terminologiya shakllanishi boshlandi.

Ikkinchi bosqich (1972-yil — Stokgolm konferensiyasi bilan boshlangan) — bu bosqichda ekologik huquqning mustaqil sohaga aylanishi kuzatildi. Stokgolm konferensiyasi va qabul qilingan deklaratsiya xalqaro ekologik huquq asoslarini yaratdi. Davlatlar ekologik masalalarni endi jahon darajasida muhokama qila boshladi.

Uchinchi bosqich (1992–hozirgi kungacha) — ekologik huquqning kuchayishi, institutsional asoslarning kengayishi va ekologik shartnomalarning ko'payishi davri. Rio-de-Janeyro sammiti, Parij kelishuvi va boshqa ko'plab hujjatlar bu davr mahsulidir.

Bugungi kunga kelib xalqaro ekologik huquq nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki barqaror rivojlanish, inson huquqlari, iqlim o'zgarishi va iqtisodiy siyosat kabi keng qamrovli sohalarni ham qamrab oladi. Bunda ekologik muammolar yondashuvi multidisiplinar bo'lib, huquqshunoslik, iqtisodiyot, ekologiya va siyosat fanlari kesishmasida namoyon bo'lmoqda.

1.2. Asosiy xalqaro hujjatlar

Xalqaro ekologik huquq nazariyasi amaliy asoslarsiz to'liq bo'lolmaydi. Bu soha asosan xalqaro deklaratsiyalar, konvensiyalar va protokollar orqali rivoj topgan. Quyida asosiy hujjatlar va ularning ahamiyati izchil tahlil qilinadi:

1972-yilgi Stokgolm konferensiyasi va Deklaratsiyasi

Bu hujjat xalqaro ekologik huquq tarixida burilish nuqtasi bo'ldi. Konferensiyada 113 ta davlat va ko'plab xalqaro tashkilotlar ishtirok etdi. Stokgolm deklaratsiyasida ilk bor insonning toza va sog'lom atrof-muhitda yashash huquqi e'tirof etildi.[3] 26 prinsiplik ushbu hujjat ekologik xavfsizlik, davlatlararo hamkorlik va transchegaraviy ifloslanishga qarshi kurashish kabi fundamental masalalarni o'z ichiga oldi. Shuningdek, Stokgolm konferensiyasi natijasida BMT tarkibida Atrof-muhit bo'yicha dastur — UNEP (United Nations Environment Programme) tashkil etildi, bu esa ekologik muammolarga doimiy e'tibor qaratilishiga zamin yaratdi.

1992-yilgi Rio-de-Janeyro sammiti (Yer sammiti)

Stokgolmdan 20 yil o'tib o'tkazilgan ushbu sammit ekologik huquqni rivojlantirishda navbatdagi muhim qadam bo'ldi. Uning asosiy hujjatlari:

Rio deklaratsiyasi — 27 prinsipdan iborat bo'lib, unda “ifloslantiruvchi to'laydi” prinsipi, ekologik xavf haqida oldindan xabardor qilish majburiyati, davlatlarning suvereniteti va ekologik mas'uliyati kabi tamoyillar mustahkamlangan.[4]

Agenda 21 — XXI asrda barqaror rivojlanishga erishish uchun amaliy reja bo'lib, unda ekologik ta'lim, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va fuqarolik jamiyati ishtirokiga alohida e'tibor berilgan.

BMTning Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi (UNFCCC) - 1992-yilgi BMT Konvensiyasi iqlim o'zgarishi masalasiga global yondashuvni shakllantirdi. Ushbu konvensiyaga 197 dan ortiq davlat a'zo bo'lgan. Uning asosiy vazifasi — issiqxona gazlarining

chiqindilarini kamaytirish, iqlimni muhofaza qilish bo'yicha davlatlarning harakatlarini muvofiqlashtirishdir.

Kioto protokoli (1997) - ushbu konvensiyaning aniq va majburiy miqdoriy ko'rsatkichlarini belgilagan hujjat bo'lib[5], rivojlangan davlatlarga issiqxona gazlarini qisqartirish majburiyatlarini yukladi. Bu tarixda ilk bor ekologik majburiyatlar uchun huquqiy javobgarlik belgilangan holat edi.

2015-yil *Parij kelishuvi*[6] — iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda yangi bosqichni boshlab bergan hujjat hisoblanadi. Parij kelishuvida 1,5–2°C darajadan ortiq iqlim isishiga yo'l qo'ymaslik asosiy maqsad sifatida belgilangan. Avvalgi hujjatlardan farqli o'laroq, bu kelishuvda barcha davlatlar — rivojlangan va rivojlanayotgan — o'z ixtiyoriy majburiyatlarini belgilab, iqlim siyosatini yuritishmoqda. Parij kelishuvi shuningdek, barqaror rivojlanish, texnologik innovatsiyalar va moliyaviy mexanizmlar orqali ekologik muammolarni hal qilishga intiladi. Bu hujjat O'zbekiston ham imzolagan va ratifikatsiya qilgan muhim xalqaro hujjatlardan biridir.

1.3. Xalqaro ekologik tashkilotlar

Xalqaro ekologik huquqning samarali amalga oshirilishi ko'p jihatdan xalqaro ekologik tashkilotlarning faoliyatiga bog'liq. Bu tashkilotlar nafaqat ekologik muammolarni aniqlash, balki ularni hal etish bo'yicha ilmiy, siyosiy va amaliy choralarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Ular davlatlararo muvofiqlikni ta'minlaydi, statistik ma'lumotlarni yig'adi, ekologik loyihalarni moliyalashtiradi va fuqarolik jamiyatini faollashtiradi. Quyida eng asosiy xalqaro ekologik tashkilotlar va ularning funksiyalari ko'rib chiqiladi:

UNEP — BMTning Atrof-muhit bo'yicha dasturi

UNEP (United Nations Environment Programme) 1972-yilda Stokgolm konferensiyasi natijasida tashkil etilgan va BMT tizimida faoliyat yurituvchi asosiy ekologik tashkilotdir. Markazi Nayrobi (Kenya) shahrida joylashgan. UNEPning asosiy vazifasi — atrof-muhit bo'yicha xalqaro siyosatni shakllantirish, davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va ekologik huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishdan iborat. UNEP quyidagi sohalarda faoliyat yuritadi:

global ekologik monitoring va tahlil (masalan, Global Environmental Outlook hisobotlari); barqaror rivojlanishni targ'ib qilish;

ozon qatlamini himoya qilish, kimyoviy moddalarning nazorati, bioxilma-xillikni saqlash kabi mavzularda xalqaro bitimlarni muvofiqlashtirish.

Shuningdek, UNEP O'zbekiston bilan ham faol hamkorlik qiladi. Jumladan, iqlim o'zgarishi, cho'llanishga qarshi kurash va Orolbo'yi ekologiyasi bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda.

IUCN — Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro ittifoq.

IUCN (International Union for Conservation of Nature) 1948-yilda tashkil etilgan bo'lib, hukumatlar, nodavlat tashkilotlar, olimlar va ekspertlarni o'zida birlashtirgan eng yirik ekologik ittifoqlardan biridir. Uning faoliyati asosan:

hayvonot va o'simlik turlarining yo'q bo'lib ketish xavfini baholash;

qizil kitobni yuritish (IUCN Red List);

tabiiy hududlarni saqlab qolish va barqaror boshqaruv tizimlarini yaratish.

IUCN xalqaro ekologik siyosatga bevosita ta'sir ko'rsatadi va ko'plab ekologik bitimlarning ilmiy asosini ishlab chiqishda qatnashadi.

Greenpeace.

Greenpeace — ekologik faollik yoʻnalishida ishlovchi mustaqil, xalqaro nodavlat tashkilot boʻlib, 1971-yilda Kanadada tashkil etilgan. Uning asosiy faoliyati ekologik jinoyatlar va ifloslantiruvchi korporatsiyalar faoliyatiga qarshi jamoatchilik eʼtiborini jalb qilish, ekologik siyosatni faollashtirish va norozilik aksiyalarini tashkil etishga qaratilgan. Greenpeace quyidagi yoʻnalishlarda faoliyat yuritadi:

yadro chiqindilari va plastik ifloslanishga qarshi kurash;
dengizlar va oʻrmonlarni himoya qilish;
iqlim adolati va qayta tiklanuvchi energiyaga oʻtishni targʻib qilish.

WWF — Tabiatni muhofaza qilish jamgʻarmasi

WWF (World Wide Fund for Nature) — 1961-yilda tashkil etilgan boʻlib, dunyodagi eng taniqli ekologik nodavlat tashkilotlardan biridir. WWFning asosiy maqsadi — bioxilma-xillikni saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhit degradatsiyasini toʻxtatishdir. WWF faoliyati quyidagilarni qamrab oladi:

muqaddas ekologik hududlar va milliy bogʻlarni qoʻllab-quvvatlash;
barqaror turizm va qishloq xoʻjaligini targʻib qilish;
mahalliy hamjamiyatlar bilan ekologik loyihalarni amalga oshirish.

Bu kabi tashkilotlar davlatlar bilan ham, fuqarolik jamiyati bilan ham ishlaydi. Ular xalqaro ekologik huquqni amalda joriy etish, ekologik adolatni taʼminlash va jamoatchilikni faollashtirishda beqiyos rol oʻynaydi.

1.4. Davlatlararo hamkorlik va majburiyatlar

Atrof-muhitni muhofaza qilishda individual davlatlarning harakati yetarli emas. Ekologik muammolar koʻpincha transchegaraviy tusga ega boʻlganligi sababli, ularni hal qilishda davlatlararo hamkorlik va umumiy huquqiy majburiyatlar muhim oʻrin tutadi. Xalqaro ekologik huquq ana shu hamkorlikni meʼyorlashtiruvchi va muvofiqlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Xalqaro majburiyatlarning shakllanishi — davlatlar ekologik sohadagi xalqaro shartnomalarni imzolash va ratifikatsiya qilish orqali oʻz zimmasiga maʼlum majburiyatlarni oladilar. Bu majburiyatlar quyidagi shakllarda boʻlishi mumkin:

absolyut majburiyatlar: masalan, biologik turlarni yoʻq qilish taqiqlari;
shartli majburiyatlar: iqlim oʻzgarishiga qarshi choralarni imkon qadar amalga oshirish;
axborot berish va hisobot taqdim etish majburiyati: BMT konvensiyalari doirasida har yili hisobot topshirish.

Bundan tashqari, davlatlar oʻzaro hamkorlik doirasida texnologik yordam koʻrsatadi, ilmiy-tadqiqot loyihalarida qatnashadi va ekologik xavf yuzaga kelganda bir-birini ogohlantirish tizimlarini joriy etadi.

Transchegaraviy ifloslanish va qoʻshni davlatlar bilan hamkorlik — transchegaraviy daryolar, havo oqimlari, choʻllanish va biologik migratsiyalar sababli ekologik xavf bir davlat chegarasida qolmaydi. Shuning uchun ham davlatlar qoʻshni mamlakatlar bilan ekologik bitimlar imzolaydi. Masalan: Orolboʻyi mintaqasida Oʻzbekiston, Qozogʻiston, Turkmaniston, Tojikiston va Qirgʻiziston suv resurslaridan barqaror foydalanish boʻyicha hamkorlik qiladi. Shuningdek, Kaspiy dengizi ekologiyasi boʻyicha bevosita hamkorlik bitimlari mavjud.

Ekologik diplomatiya va xalqaro aloqalar — ekologik muammolar bugungi kunda diplomatik muzokaralarning ajralmas qismiga aylangan. Iqlim sammitlari, barqaror rivojlanish

bo'yicha forumlar, BMTning COP konferensiyalari shular jumlasidandir. O'zbekiston ham bu jarayonlarda ishtirok etib, o'zining ekologik tashabbuslarini ilgari surmoqda. Misol uchun, 2022-yilda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasida chiqish qilib, Orol fojiasi bo'yicha xalqaro harakatlar zarurligini ta'kidlagan va "Yashil makon" umummilliy loyihasini ilgari surgan. Bu esa ekologik diplomatiya orqali xalqaro majburiyatlarni o'zlashtirish va global hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

II BOB. O'zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligi va institutsional tizimi

2.1. Ekologik xavfsizlik va atrof-muhit muhofazasi milliy qonunchilikda

O'zbekiston Respublikasining ekologik siyosati mustaqillik yillaridan boshlab barqaror rivojlanish tamoyillariga tayangan holda shakllanib kelmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Milliy qonunchilikda ushbu masalalar huquqiy jihatdan bir nechta asosiy normativ-huquqiy hujjatlar orqali mustahkamlangan. Quyida ularning har biri tahliliy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Konstitutsiya har qanday davlatning asosiy huquqiy hujjati sifatida inson va fuqarolarning fundamental huquqlarini kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida quyidagi norma belgilangan: "Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega". Mazkur norma orqali O'zbekistonda ekologik huquq konstitutsiyaviy darajada tan olingan bo'lib, u insonning yashash huquqi, sog'liqni saqlash va ekologik xavfsizlik bilan bevosita bog'liqdir. Bu huquqni konstitutsiyaviy darajada e'tirof etilishi uni boshqa huquqlarga tenglashtiribgina qolmay, balki davlat va fuqarolar zimmasiga ekologik muhofaza bo'yicha majburiyatlar yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasida atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasidagi huquqiy asoslar 1992-yilda qabul qilingan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun bilan boshlangan.[7] Mazkur hujjat ekologik qonunchilikning bazaviy manbasi sifatida tan olingan bo'lib, ekologik siyosatning huquqiy negizini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Qonunning asosiy vazifasi — atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Qonun doirasida quyidagi asosiy tamoyillar mustahkamlangan: biologik va ekologik xilma-xillikni saqlab qolish, ifloslantirishning oldini olish va uni nazorat qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, fuqarolarning ekologik huquqlarini himoya qilish, shuningdek, davlat, jamoatchilik va tadbirkorlik subyektlarining ekologik javobgarligini ta'minlash. Ushbu qonun xalqaro ekologik huquq tamoyillari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, Stokgolm deklaratsiyasi, Rio-de-Janeyro deklaratsiyasi kabi xalqaro hujjatlar bilan uyg'unlikda shakllangan. Bu esa O'zbekistonning global ekologik tashabbuslarda faol ishtirok etishini va ichki siyosatini xalqaro me'yorlar bilan uyg'unlashtirishini anglatadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston ekologik qonunchiligi yagona asosiy qonun bilan cheklanmaydi. Ekologik munosabatlarning turli jabhalarini tartibga soluvchi bir qator maxsus qonunlar ham qabul qilingan bo'lib, ular ekologik huquqni yanada kengroq va tizimli yondashuv asosida shakllantiradi. Shular jumlasiga 2000-yilda qabul qilingan "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi Qonunni kiritish mumkin. Mazkur hujjat ekologik xavfni oldindan baholash va yirik loyihalarning atrof-muhitga ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Unga ko'ra, har qanday yirik qurilish yoki sanoat loyihasi ekologik ekspertizadan o'tishi shart.

2013-yilda qabul qilingan “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi Qonun esa davlat va jamoatchilik ekologik nazoratining huquqiy mexanizmlarini belgilab beradi. Bu qonun orqali ishlab chiqaruvchilar, korxonalar va tashkilotlarning ekologik me‘yorlarga rioya etishi ustidan nazorat o‘rnatiladi. “O‘rmon to‘g‘risida”gi Qonun (1999-yilgi versiyasi va 2018-yilgi yangi tahriri) o‘rmon resurslarini muhofaza qilish, tiklash va ulardan oqilona foydalanish tamoyillarini mustahkamlab beradi. Qonun o‘rmonlarni milliy boylik sifatida e‘tirof etadi va ularga nisbatan maxsus muhofaza choralari belgilaydi. Shuningdek, “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun suv resurslarini boshqarish, taqsimlash, sifati va xavfsizligi bo‘yicha huquqiy asoslarni belgilaydi. Iqlim o‘zgarishi va suv tanqisligi sharoitida ushbu qonunning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Umuman olganda, yuqoridagi qonunlar o‘zaro uyg‘un va tizimli asosda faoliyat yuritib, mamlakat ekologik siyosatining huquqiy barqarorligini ta‘minlaydi. Bu esa ekologik muhofazani faqat huquqiy doirada emas, balki barqaror rivojlanish strategiyasi sifatida qarashga asos yaratadi.

2.2. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi faoliyati

O‘zbekiston Respublikasi ekologik siyosatini amalga oshiruvchi asosiy ijroiya organ — bu O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi (ilgari Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi sifatida faoliyat yuritgan). Mazkur vazirlik ekologik boshqaruv tizimida markaziy o‘rin tutadi. U davlat nomidan ekologik qonunlarning ijrosini nazorat qiladi, normativ hujjatlar ishlab chiqadi va xalqaro ekologik hamkorlikni amalga oshiradi. Quyida vazirlikning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi:

Normativ-huquqiy faoliyat — vazirlik ekologik qonunchilikni ishlab chiqishda, ekspertiza va monitoring tizimlarini takomillashtirishda faol ishtirok etadi. “Yashil makon” umumxalq loyihasi, chiqindilarni boshqarish strategiyalari, havo va suv monitoring tizimlarining zamonaviylashtirilishi — bularning barchasi vazirlik tashabbusi bilan olib borilmoqda. Shuningdek, ekologik qonunbuzarliklar ustidan ma‘muriy choralar ko‘rish, ekologik tovon summasini hisoblash va sudlarga murojaat qilish vakolatiga ega.

Xalqaro hamkorlik va tashabbuslar - vazirlik BMTning UNEP, UNDP, GEF kabi tashkilotlari bilan hamkorlikda ko‘plab xalqaro loyihalarni amalga oshirmoqda.

Jamoatchilik va ekologik ta‘lim — vazirlik jamoatchilikni ekologik faoliyatga jalb qilish, ekologik savodxonlikni oshirish va aholini ekologik himoya vositalari bilan tanishtirish ishlarini ham olib boradi. “Ekofest”, “Yashil makon” va boshqa ommaviy aksiyalar orqali yoshlar va keng jamoatchilik ekologik harakatga jalb qilinmoqda. Bundan tashqari, ekologik jurnalistika, ekologik ta‘lim dasturlari va maxsus platformalar orqali ijtimoiy ongni shakllantirishga e‘tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv fuqarolarning o‘z ekologik huquq va burchlarini bilishiga zamin yaratadi.

III BOB. Xalqaro va milliy qonunchilikning o‘zaro aloqasi va O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlari.

XXI asrda ekologik muammolar insoniyatning umumiy global muammosiga aylangan. Iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi, suv tanqisligi va havoning ifloslanishi kabi tahdidlar faqat bir mamlakat doirasida emas, balki xalqaro hamkorlik orqali hal etilishi zarur bo‘lgan dolzarb vazifalardir. Shu bois xalqaro ekologik huquq bilan milliy qonunchilik o‘rtasida uzviy aloqani ta‘minlash, xalqaro shartnomalarni amalga oshirish va global majburiyatlarni bajarish O‘zbekiston uchun strategik masalalardan biridir.

3.1. Xalqaro shartnomalarni milliy qonunchilikda implementatsiyasi

O'zbekiston Respublikasi xalqaro huquq subyekti sifatida ekologik xavfsizlik sohasida ko'plab xalqaro shartnomalar va konvensiyalarning ishtirokchisidir. Milliy qonunchilikda ularning implementatsiyasi **xalqaro huquq va milliy huquqning o'zaro uyg'unlashuvi** orqali amalga oshiriladi. Bu implementatsiya ikki bosqichda ro'y beradi: ratifikatsiya va milliy huquqiy aktlarga integratsiya.

Ratifikatsiya va kuchga kirish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasiga ko'ra, O'zbekiston xalqaro shartnomalarning to'laqonli ishtirokchisi bo'lishi mumkin. 20 yildan ortiq vaqt davomida mamlakat quyidagi asosiy ekologik xalqaro bitimlarni ratifikatsiya qilgan:

- **BMTning Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi (UNFCCC)** – 1993-yil
- **Kioto protokoli** – 1999-yil
- **Biodiversitet to'g'risidagi konvensiya** – 1995-yil[8]
- **Ozon qatlamini muhofaza qilish bo'yicha Monreal protokoli** – 1993-yil
- **Transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta'sirni baholash bo'yicha Espoo konvensiyasi** – 2009-yil

Bu hujjatlar orqali O'zbekiston o'z zimmasiga iqlim o'zgarishiga qarshi choralar ko'rish, chiqindilarni kamaytirish, bioxilma-xillikni saqlash va ekologik nazorat tizimini takomillashtirish kabi majburiyatlarni olgan.

Milliy qonunchilikka integratsiya

Shartnomalarni ratifikatsiya qilishdan tashqari, ularning amalda bajarilishini ta'minlash uchun milliy qonunchilikda muayyan o'zgartishlar kiritiladi. Masalan:

- “Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida”gi qonun (1996) va “Ozon qatlamini muhofaza qilish”ga doir qarorlar - Monreal protokolining talablariga moslashtirilgan.
- “Biologik xilma-xillikni saqlash to'g'risida”gi qarorlar va milliy strategiyalar — BMT Konvensiyasi talablariga javob beradi.
- “Ekologik ekspertiza to'g'risida”gi qonun — Espoo konvensiyasidagi transchegaraviy baholash tamoyillarini qamrab oladi.

Shuningdek, har bir xalqaro shartnomaga mos ravishda **milliy harakat rejalari (NAP)** va **strategiyalar** ishlab chiqilib, ular bo'yicha BMT agentliklariga muntazam hisobotlar taqdim etiladi.

Muammolar va takliflar

Amaldagi qonunchilikda ayrim hollarda xalqaro shartnoma normalarining to'liq aks etmasligi yoki ularni amaliyotda qo'llashda muammolar yuzaga keladi. Masalan, muayyan atamalar milliy qonunchilikda izchil yoritilmagan, shartnoma majburiyatlari bajarilishi bo'yicha jamoatchilik nazorati sust, hisobotlar yetarli darajada ochiq e'lon qilinmaydi. Shu sababli, *ekologik shartnomalarni to'liq implementatsiya qilish uchun milliy huquqni xalqaro normalar bilan doimiy ravishda muvofiqlashtirish, kodifikatsiya (Ekologik kodeks) orqali yagona huquqiy maydon yaratish, jamoatchilik va NNTlarning ishtirokini kuchaytirish* zarur deb hisoblanadi.

3.2. O'zbekistonning BMT, UNESCO, UNEP doirasidagi ekologik tashabbuslari

O'zbekiston Respublikasi nafaqat xalqaro shartnomalarga qo'shilibgina qolmay, balki ekologik muammolarning global yechimida faol ishtirok etmoqda. BMT tizimidagi ko'plab tashkilotlar bilan hamkorlikda O'zbekiston bir qator muhim tashabbuslarni ilgari surdi.

BMT (UN)

O'zbekiston BMT doirasidagi **barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)** doirasida ekologik barqarorlikka erishish bo'yicha bir qator tashabbuslarni amalga oshirgan. Jumladan:

- **6-Maqsad (Toza suv va sanitariya)** – Orolbo'yi hududida suv ta'minotini yaxshilash dasturlari
- **13-Maqsad (Iqlim bo'yicha choralar)** – Iqlim o'zgarishiga moslashuv strategiyalari
- **15-Maqsad (Quruqlikdagi hayotni himoya qilish)** – Yashil makon loyihasi

2021–2023-yillar davomida BMT Bosh Assambleyasida O'zbekiston Prezidentining ekologik yo'nalishdagi chiqishlari BMT tomonidan yuqori baholangan. Jumladan, Orolbo'yi hududini “ekologik innovatsiyalar zonasi” deb e'lon qilish tashabbusi keng xalqaro qo'llovga ega bo'ldi.

UNESCO

UNESCO doirasida O'zbekiston quyidagi yo'nalishlarda faoliyat yuritmoqda:

- Biosfera hududlarini yaratish (masalan, Chatqol, Hissar tog' tizmalari)
- Madaniy-ekologik merosni muhofaza qilish
- Ekologik ta'lim dasturlari: UNESCO maktablari va universitetlari orqali barqaror rivojlanish bo'yicha o'quv kurslari joriy etilmoqda.

UNESCO hamkorligida “Orol dengizining o'lik zonalarini”ni ekologik turizmga aylantirish loyihasi ishlab chiqilgan.

UNEP (United Nations Environment Programme)

UNEP bilan hamkorlikda O'zbekiston quyidagi dasturlarni amalga oshirmoqda:

- “Orol bo'yicha integratsiyalashgan suv va ekologiya boshqaruvi” **dasturi**
- Atrof-muhit monitoring tizimi modernizatsiyasi
- Iqlim barqarorligi va suv tejash texnologiyalarini joriy etish

2022-yildan boshlab O'zbekiston va UNEP o'rtasida “Yashil O'zbekiston” strategiyasi doirasida iqlim diplomatiyasi, barqaror qishloq xo'jaligi va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda.

Mintaqaviy tashabbuslar va ko'p tomonlama diplomatiya

Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlikda O'zbekiston ekologik mintaqaviy diplomatiyada yetakchi rol o'ynamoqda:

- IFAS (Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi) — asoschilaridan biri
- Ekologik xavfsizlik bo'yicha Markaziy Osiyo forumi — tashabbuskor mamlakat
- “Yashil iqlim jamg'armasi”dan mablag' jalb qilish bo'yicha mintaqaviy rejalarda faol qatnashmoqda.

3.3. Transchegaraviy ekologik muammolar (masalan, Orol fojiasi) va xalqaro hamkorlik.

Transchegaraviy ekologik muammolar – bu bir davlat hududida yuzaga kelib, qo'shni yoki boshqa davlatlarga ham ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy zarar yetkazuvchi hodisalardir. Bu turdagi muammolar xalqaro huquqiy yondashuvlar va mintaqaviy hamkorlikni talab etadi. Markaziy Osiyo mintaqasida esa bu boradagi eng yirik ekologik inqiroz – Orol dengizi fojiasi hisoblanadi. Orol dengizining qurishi XX asrning ikkinchi yarmida Sovet Ittifoqi davrida amalga oshirilgan noto'g'ri suv siyosati – ya'ni Amudaryo va Sirdaryo suvlarining paxta va boshqa ekin maydonlariga to'liq yo'naltirilishi natijasida yuzaga kelgan. 1960-yillardan hozirgacha Orol dengizining sathi 90% dan ortiq qisqarib, katta maydoni qumga aylangan.

Ekologik oqibatlari:

- Iqlimning keskin kontinentallasuvi (issiq yoz, sovuq qish)

- Sho'r bo'ronlar: sog'liq uchun xavfli tuz va kimyoviy changlarning tarqalishi
- Ichimlik suvi tanqisligi
- O'simlik va hayvonot dunyosining qisqarishi
- Iqtisodiy beqarorlik va migratsiya

Orol fojiasi nafaqat O'zbekiston, balki **Qozog'iston, Turkmaniston va boshqa davlatlarga** ham ekologik ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli bu masala xalqaro hamkorlik doirasida hal etilishi kerak bo'lgan transchegaraviy muammo sifatida e'tirof etilgan.

Xalqaro hamkorlik va yondashuvlar

1. IFAS – Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi

1993-yilda O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston tomonidan tashkil etilgan. Uning asosiy vazifasi:

- Transchegaraviy suv resurslarini adolatli taqsimlash
- Mintaqaviy ekologik dasturlarni amalga oshirish
- Donor tashkilotlardan mablag' jalb qilish

2. BMTning Orolbo'yi mintaqasini "ekologik innovatsiyalar zonasi" deb e'tirof etishi

O'zbekistonning 2021-yilgi tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasi Orolbo'yi hududini ekologik innovatsion va texnologik zona sifatida e'tirof etdi. Bu qaror:

- Yangi ekologik yechimlarni sinash
- Ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish
- Xalqaro grantlar jalb qilish

uchun huquqiy asos yaratdi.

3. UNDP, GEF, UNEP loyihalari

Orolbo'yida BMTning ko'plab tashkilotlari ishtirokida quyidagi yo'nalishlarda ishlanmoqda:

- Qum ko'chki va chang bo'ronlarini kamaytirish (saksaul ekish)
- Aholining ekologik barqaror hayot tarziga o'tishini rag'batlantirish
- Suv tejovchi texnologiyalar joriy etish

4. Yevropa Ittifoqi, Germaniya, Yaponiya kabi donorlar ishtiroki

Bu davlatlar va tashkilotlar tomonidan texnik yordam, qayta tiklanuvchi energiya va ekologik ta'lim bo'yicha dasturlar moliyalashtirilmoqda.

3.4. Taqqoslama: O'zbekiston va Germaniya ekologik qonunchiligi tajribasi

Taqqoslama-huquqiy tahlil orqali boshqa mamlakatlarning ilg'or tajribasi o'rganiladi va O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirishga turtki bo'ladi. Shu jihatdan, ekologik siyosatda Germaniya tajribasi alohida o'rganishga loyiq.

Huquqiy asoslar:

Yo'nalish	O'zbekiston	Germaniya
Konstitutsiyaviy asos	2023-yilgi yangi tahrirda ekologik huquq kafolatlangan (50-modda)	Asosiy qonunda (Grundgesetz) to'g'ridan-to'g'ri ekologik huquq yo'q, ammo atrof-muhitni muhofaza qilish majburiyati 20a-moddada belgilangan
Maxsus qonunlar	20 dan ortiq soha qonunlari ("Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Ekologik nazorat to'g'risida" va h.k.)	Federal ekologik kodeks (Umweltgesetzbuch), Qattiq chiqindilar, Suv, Havo tozaligi qonunlari

Yo'nalish	O'zbekiston	Germaniya
Ekologik ekspertiza	Majburiy, lekin ayrim hollarda yuzaki amalga oshiriladi	Juda qat'iy talablar bor, har bir yirik loyiha bo'yicha jamoatchilik ishtiroki shart
Jamoatchilik ishtiroki	Hali rivojlanmoqda	Aarxus konvensiyasiga asoslanib, kuchli jamoatchilik ishtiroki va ekologik NNTlar
Iqlim siyosati	Parij kelishuviga muvofiq strategiya ishlab chiqilgan	2030-yilgacha issiqxona gazlarini 55% kamaytirish strategiyasi[9]

Ekologik siyosat va amaliyot farqlari

1. Tizimlilik va monitoring

Germaniyada ekologik qonunchilik federal, yer (land) va mahalliy darajalarda uyg'un ishlaydi. O'zbekistonda esa bunday darajali muvofiqlik hali shakllanish bosqichida.

2. Chiqindilarni boshqarish

Germaniyada chiqindilarni ajratib yig'ish (recycling) majburiy, O'zbekistonda esa bu tizim hozircha Toshkent va yirik shaharlarda sinov tariqasida joriy etilgan.

3. Ekologik javobgarlik

Germaniyada ekologik huquqbuzarliklar uchun moliyaviy, fuqarolik va hatto jinoyat javobgarligi kuchli. O'zbekistonda bu boradagi normalar mavjud bo'lsa-da, ularning ijrosi sust.

O'zbekiston uchun foydali jihatlar:

- Ekologik kodeksni Germaniya tajribasi asosida ishlab chiqish
- Jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish (Aarxus konvensiyasiga qo'shilish taklifi)[10]
- Qonunlar ijrosini mahalliy darajada kuchaytirish (hududiy ekologik kengashlar)
- Ekologik ma'lumotlarning ochiqligini ta'minlash

IV BOB. Amaliy muammolar va takliflar

Atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilish yo'lida qabul qilingan xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar muhim asos bo'lsa-da, ularning amaliyotda to'laqonli qo'llanilishi qator muammolarga duch kelmoqda. Quyidagi bo'limda ana shunday amaliy muammolar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etishga doir aniq takliflar keltiriladi.

4.1. Milliy qonunchilikdagi muammolar va kamchiliklar

O'zbekiston Respublikasining ekologik qonunchilik sohasi o'zining mustaqil tizimiga ega bo'lsa-da, unda bir qator muammolar mavjud:

- **Tizimlashtirilmaganlik:** Atrof-muhitni muhofaza qilishga oid huquqiy hujjatlar ko'p sonli, lekin ular o'rtasidagi normativ uyg'unlik va izchillik yetarli emas. Misol uchun, "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonun va "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi qonunlarda bir xil vazifalarning takrorlanishi kuzatiladi.
- **Ijro mexanizmlari zaifligi:** Ba'zi qonunlar mavjud bo'lsa-da, ularni amalda qo'llash, nazorat qilish va javobgarlik mexanizmlarining samarasi sust.
- **Jazo choralarning samarasizligi:** Ekologik huquqbuzarliklar uchun belgilangan jarimalar ko'p hollarda profilaktik emas, balki nominal xarakterga ega.
- **Ma'lumotlarning ochiq emasligi:** Ekologik monitoring natijalari, iqlim va chiqindilar statistikasi jamoatchilik uchun yetarli darajada ochiq emas.

4.2. Xalqaro huquq normalarini to'liq joriy qilishdagi to'siqlar

Xalqaro ekologik shartnomalarni milliy huquqqa joriy qilishda bir qator to'siqlar mavjud:

- **Huquqiy tafovutlar:** Ayrim xalqaro shartnoma va konvensiyalar terminologiyasi va mezonlari milliy qonunchilikda mavjud bo'lmagan tushunchalarni talab qiladi. Bu esa implementatsiyada huquqiy noaniqliklarni keltirib chiqaradi.
- **Institutsional muvofiqlik yetishmasligi:** Xalqaro talablarni bajarish uchun mas'ul bo'lgan vazirlik va idoralar o'rtasida koordinatsiya yetarli emas.
- **Jamoatchilik ishtirokining sustligi:** Aarxus konvensiyasiga qo'shilmagan O'zbekiston uchun xalqaro ekologik axborot va jamoatchilik nazorati mexanizmlari to'liq joriy etilmagan.
- **Moliyaviy va texnik imkoniyatlar:** Iqlim o'zgarishi, chiqindilarni kamaytirish yoki suv resurslarini boshqarish sohalarida xalqaro talablar darajasidagi texnologiyalar hali keng joriy qilinmagan.

4.3. Ekohuquqiy savodxonlik, ta'lim va ijtimoiy faollik masalalari

Ekologik huquqni amalda qo'llashda aholining, ayniqsa yoshlarning huquqiy va ekologik savodxonligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

- **Ta'lim tizimidagi bo'shliqlar:** Umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida ekologik huquq alohida fandek yetarli darajada o'qitilmaydi.
- **Ijtimoiy befarqlik:** Aksariyat aholi ekologik huquqlari va majburiyatlaridan bexabar.
- **Medialarning kam yoritishi:** Ommaviy axborot vositalari ekologik qonunchilikdagi o'zgarishlar, muammolar va imkoniyatlar haqida yetarli axborot bermaydi.
- **Jamoatchilik monitoringining zaifligi:** Fuqarolar va NNTlar ekologik muammolar yuzasidan mustaqil monitoring o'tkazish va nazorat qilishga to'liq imkoniyatga ega emaslar.

4.4. Yoshlar va fuqarolik jamiyati institutlarining roli

Yoshlar va NNTlar ekologik islohotlarning "ijtimoiy dvigateli" sifatida xizmat qilishi mumkin. Ammo bu salohiyat to'liq ishga solinmayapti.

- **Yoshlar ekologik loyihalarda sust ishtirok etmoqda** — bu esa kelajak avlodda ekologik ong shakllanishini kechiktiradi.
- **Fuqarolik jamiyati institutlari** (masalan, "Ekosan", "Green Alliance", "Youth for Environment") moliyaviy va huquqiy cheklovlarga duch kelmoqda.
- **Hukumat-jamiyat aloqalari institutsional darajada hali yetarli shakllanmagan.** Ekologik siyosatni ishlab chiqishda ularning fikri doim inobatga olinmaydi.

4.5. Takliflar: qonunchilikni takomillashtirish, monitoring mexanizmlari, xalqaro tajriba asosida yangi yondashuvlar

O'zbekiston ekologik qonunchiligi va siyosatini kuchaytirish bo'yicha quyidagi kompleks takliflarni ilgari surish mumkin:

Qonunchilik bo'yicha:

- Ekologik huquq normalarini yagona **Ekologik kodeks** doirasida tizimlashtirish va kodifikatsiyalash
- Ekologik jinoyatlar uchun jazo choralarini kuchaytirish va real tovon mexanizmini ishlab chiqish
- "Ekologik ma'lumotlarning ochiqligi to'g'risida" yangi qonun qabul qilish

4.6. Monitoring va ijro bo'yicha:

- *Mustaqil ekologik nazorat instituti tashkil etish (nodavlat, jamoatchilik ishtirokidagi)*

- Har bir hududda ekologik ko'rsatkichlar bo'yicha **ochiq onlayn monitoring platformasini** ishga tushirish
- Prokuratura va sudlar faoliyatini ekologik huquqbuzarliklar bo'yicha ixtisoslashtirish

4.7. Xalqaro tajriba asosida:

- Germaniya tajribasi asosida chiqindilarni ajratib yig'ish tizimini qonuniy majburiyatga aylantirish
- Aarxus konvensiyasiga qo'shilish orqali axborot ochiqligini kafolatlash
- Yevropa Ittifoqi bilan "Green Partnership" doirasida grant va texnologik hamkorlikni kengaytirish

4.8. Yoshlar va ta'lim bo'yicha:

- Har bir oliygohda ekologik huquq fani joriy qilish
- Maktablarda "Yashil huquq" moduli asosida darslar tashkil etish
- Talabalar, blogerlar va jamoatchilik uchun **ekohamkorlik grantlari** ajratish

Xulosa. Atrof-muhitni muhofaza qilish bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng muhim va dolzarb masalalardan biridir. Tadqiqot davomida xalqaro ekologik huquq shakllanish bosqichlari, asosiy xalqaro konvensiyalar va O'zbekistonning milliy qonunchiligidagi yondashuvlar chuqur tahlil qilindi. Xulosa o'rnida quyidagi asosiy fikrlarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, xalqaro ekologik huquq hozirgi bosqichda tizimli rivojlanib, ko'plab davlatlar uchun majburiy bo'lgan normalarni belgilamoqda. BMTning Stokgolm, Rio-de-Janeyro va Parijdagi yirik konferensiyalari global ekologik siyosatning shakllanishida muhim rol o'ynadi. Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi. Konstitutsiyaviy darajada ekologik huquq kafolatlandi, 1992-yildan boshlab qabul qilingan asosiy ekologik qonunlar va ekologik siyosatga doir strategiyalar mavjud. Biroq bu sohada tizimlilik, ijro mexanizmlari va jamoatchilik ishtirokida hali to'laqonli rivoj ko'zga tashlanmaydi. Uchinchidan, xalqaro shartnomalarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishda ham texnik, ham institutsional muammolar mavjud. Bu esa xalqaro majburiyatlarning bajarilishida ayrim kechikishlar va noaniqliklarni keltirib chiqarmoqda. Shu bois, xalqaro tajribalarni, jumladan Germaniya kabi ilg'or davlatlar tajribasini milliy kontekstda uyg'unlashtirish zarur.

Bugungi bosqichda **yangi yondashuvlarga ehtiyoj bor**. Jumladan:

- Yagona **Ekologik kodeks** ishlab chiqish;
- Aarxus konvensiyasi kabi axborot ochiqligi va jamoatchilik nazoratini kuchaytiruvchi vositalarni joriy qilish;
- "Yashil" texnologiyalar va ekologik raqamlashtirishga asoslangan monitoring tizimlarini yaratish;
- Ekologik ta'lim va yoshlarning fuqarolik faolligini rag'batlantirish.

O'zbekiston xalqaro ekologik hamjamiyatda o'zining faol pozitsiyasini ko'rsatmoqda. Xususan, **Orolbo'yini ekologik innovatsion zona** sifatida tan olinishiga erishgani, BMT SDG (barqaror rivojlanish maqsadlari) doirasida iqlim, suv va yer resurslarini muhofaza qilishga doir tashabbuslari xalqaro e'tirofga sazovor bo'ldi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilishda milliy va xalqaro yondashuvlarning integratsiyasi, jamoatchilik ishtirokining kengayishi hamda ekologik ongni kuchaytirish orqali

O'zbekistonning ekologik barqarorligi va iqlim xavfsizligi yo'lida samarali tizim yaratilishi mumkin.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. United Nations Environment Programme (UNEP), Global Environmental Outlook Reports. [2] Stockholm Declaration on the Human Environment, 1972. [3] United Nations General Assembly Resolution 76/300, 2022.
2. Stockholm Declaration, 1972
3. Stockholm Declaration on the Human Environment, 1972
4. Rio Declaration on Environment and Development, 1992
5. Kyoto Protocol (1997)
6. Paris Agreement (2015)
7. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni, 1992
8. Convention on Biological Diversity (CBD)
9. Germaniya Federativ Respublikasining Federal Atrof-muhit Qonunlari (Umweltgesetzbuch)
10. Aarhus Convention implementation reports, UNECE.org
11. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yilgi tahrir).

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 9 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).